

UDK:94(575.1)

Davlatbek QUDRATOV,
Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi, PhD
E-mail: davlatbekqudratov1984@gmail.com

QarDU professori, t.f.d B.Eshov taqrizi asosida

NEW STAGE OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF KARAKALPAKSTAN IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Annotation

The article analyzes the path of Karakalpakstan's transition to market relations, as a result of which the state-political and economic construction of the country was reformed, in addition, active work on improving legislation aimed at creating a favorable investment climate and promoting the development of international trade is shown.

Key words: Reform, economy, investment, international organizations, market economy.

НОВЫЙ ЭТАП ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТРОИТЕЛЬСТВА КАРАКАЛПАКСТАНА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В статье анализируется путь перехода Каракалпакстана на рыночные отношения, в результате которой была реформировано государственно-политическое и экономическое строительство страны, кроме того, показана активная работа над усовершенствованием законодательства, направленного на создание благоприятного инвестиционного климата и содействие развитию международной торговли.

Ключевые слова: Реформа, экономика, инвестиции, международные организации, рыночная экономика.

MUSTAQILLIK YILLARIDA QORAQALPOG'ISTON IQTISODIYOTI TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHI

Annotatsiya

Maqolada Qoraqalpog'istonning bozor munosabatlariga o'tish yo'li tahlil qilinib, buning natijasida mamlakatning davlat-siyosiy va iqtisodiy tuzilmasi isloh qilindi, shuningdek, qulay investitsiya muhitini yaratishga qaratilgan qonunchilikni takomillashtirish va investitsiyalarni rivojlantirishga ko'maklashish bo'yicha faol olib borilgan ishlar chuqur tahlil qilindi. Xalqaro savdoning rivojlanishi uchun yaratilgan shart-sharoitlar natijasida iqtisodiyotning zamonaviy tarmoqlarida jadal rivojlanayotgan sohalar, mahalliy ishlab chiqarish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Islohot, iqtisodiyot, sarmoya, xalqaro tashkilotlar, bozor iqtisodiyoti.

Kirish. Mustaqillikka erishish Qoraqalpog'iston xalqi uchun iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot, madaniy va ruhiy yangilanish yo'lida keng imkoniyatlar ochdi. XX asrning 90-yillarining o'rtalarida respublikadagi mavjud vaziyatni haqqoniy baholagan holda, Qoraqalpog'iston davlat va siyosat, iqtisodiyot sohasida yangi bosqichga qadam qo'yganini aytish mumkin. Bu davrda huquqiy davlatni shakllantirish yo'lidagi dastlabki aniq qadamlar qo'yildi, bozor iqtisodiyotiga o'tishga qaratilgan islohotlar amalga oshirildi. Xalq xo'jaligida bozor munosabatlariga mos keluvchi o'zgarishlar amalga oshirildi. Hukumat tomonidan bozor munosabatlari rivojlanishining huquqiy asosini tashkil etuvchi qonunlarni to'liq ishga tushirishga qaratilgan muhim qarorlar qabul qilindi. Natijada ko'p tarmoqli iqtisodiyot shakllanib, turli xil mulk shakllarining teng huquqli mavjudligiga asoslangan iqtisodiy tizim yaratildi.

Bu jarayon, shubhasiz, turli qiyinchiliklar bilan to'qnash keldi, masalan, mutaxassislar tayyorlash, mulkdorlik munosabatlarini qayta shakllantirish, hamda yangi boshqaruv modellarini joriy qilish kabi hal qilinishi lozim bo'lgan ayrim kichik muammolar mavjud edi. Shu boisdan dastlabki kunlardan aniq rejalaridan iborat va uzoqni ko'zlagan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ammo shuni alohida ta'kidlash kerakki, bu qadamlar Qoraqalpog'istonning iqtisodiy o'sishi va barqaror taraqqiyoti uchun asos bo'lib xizmat qildi, shu jumladan, respublikani turli xalqaro va mintaqaviy iqtisodiy tizimlarga integratsiya qilish yo'lida muhim qadamlar tashlandi.

Shu bilan birga, mustaqillikka erishganidan so'ng, Qoraqalpog'iston yangi taraqqiyot imkoniyatlari sari qadam

qo'yanini va o'tish davrining qiyinchiliklariga qaramay, respublika iqtisodiy va ijtimoiy tashkilotlarning yangi modelini qurishda ilgari lagani aytish mumkin. O'z navbatida, iqtisodiyotning muhim sohalarida yuz bergan tub o'zgarishlar, XX asrning 90-yillarining ikkinchi yarmida rivojlanishning keyingi, sifat jihatidan yangi bosqichga o'tish uchun mustahkam boshlang'ich sharoitlarni yaratishga imkon berdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qoraqalpog'iston Respublikasining mustaqillik yillaridagi iqtisodiy taraqqiyotining ayrim jihatlarini o'rganish B.A. Ko'shanov, T.A. Ametov kabi mualliflarning ilmiy ishlarida atroflicha tahlil qilingan [1].

Qoraqalpog'iston Respublikasida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish masalalarini chuqur tadqiq qilish, tashqi omillar ta'siri, qishloq xo'jaligi sanoati, xizmatlar sohasi va ish bilan ta'minlashni modellash bo'yicha ilmiy asarlar yaratildi. Ushbu sohalarida tadqiqotlar olib borgan olimlar Z.K. Usmonova, M.A. Niyazov, K. Bektemirov, N. Xudaybergenovlarni alohida ko'rsatib o'tish lozim [2].

Masalan, Z.K. Usmonova va M.A. Niyazovning «Qoraqalpog'iston Respublikasida sanoatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari» maqolasi Qoraqalpog'iston Respublikasida sanoatni rivojlantirishning ba'zi jihatlarini yoritib beradi. Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasining turli hududlarida sanoat tarmoqlarining rivojlanish tendensiyalarini taqqoslash tahlili o'tkazilgan. Tahlil natijalari bo'yicha xulosalar chiqarilib, hududlar va sanoat tarmoqlari mutaxassisligi tuzilmasini takomillashtirish

orqali ichki rivojlanish omillaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda solishtirma tahlil, davlat va huquqiy modellash, shuningdek, analitik, axborot ma'lumotlari va ilmiy adabiyotlar metodlari qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Rivojlanish jarayonida Qoraqalpog'iston Respublikasi tadbirkorlik faolligini rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bir qator qonunlar qabul qildi. Muhim bosqichlardan biri kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash haqida qonunning qabul qilinishi bo'ldi, ushbu qonun kichik korxonalar va yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun moliyaviy va tashkiliy yordamning turli mexanizmlarini taqdim etdi.

Boshqa muhim qonunchilik faoliyati sohasi bozorni tartibga solishdir. Xalqaro iqtisodiy tashkilotlarga a'zo bo'lish va xalqaro savdoda ishtirok etish qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirishni hamda tovarlar va xizmatlarning erkin aylanishini ta'minlashni talab qiladi. Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunchilikni takomillashtirish, investitsiya uchun qulay muhit yaratish va xalqaro savdoni rivojlantirishga ko'maklashish bo'yicha faol ish olib bormoqda.

Respublikada to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilish uchun eng qulay investitsiya muhitini yaratish maqsadida iqtisodiyotni liberalizatsiya qilish, davlat boshqaruvi isloh qilish, tadbirkorlik sub'ektlarining faoliyatiga aralashtirishni cheklash, litsenziyalash va ruxsatnoma berish jarayonlarini soddalashtirish va qisqartirish, tovarlar (ishlar va xizmatlar) erkin aylanishini ta'minlash hamda hududlarda zarur infratuzilma yaratish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Tezlashtirilgan sur'atlar bilan soliq siyosatini va bojxona-tarif tartibini isloh qilish amalga oshirilmoqda, bu esa soliq yukini kamaytirish va investorlar uchun soliq tizimini soddalashtirish, sog'lom raqobat muhiti yaratishga qaratilgan.

Biroq, hali ham investorlarga, ayniqsa hududlarda, byurokratik to'siqlar va ayrim muammolar mavjud bo'lib, bu esa hokimiyatlarning barcha darajalari tomonidan investorlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi, tegishli vazirliklar va idoralar o'rtasida ishlarni aniq muvofiqlashtirishning yo'qligi natijasida yuzaga keladi. Bu esa davlat siyosatining investitsiya uchun qulay muhitni yaratish bo'yicha izchilligiga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga to'sinlik qiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida 1990-yillarda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish dasturiga muvofiq, sanoat korxonalarini xususiyashtirish, monopoliistik ishlab chiqarish-iqtisodiy tuzilmalarini bo'lish, raqobatbardosh bozor muhiti yaratish, davlat mulkini xususiyashtirish jarayonida keng qatlamlarni ishtirokini ta'minlash va qimmatli qog'ozlar bozorini shakllantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi [3].

Sovet Ittifoqining 1991 yilda qulashi bilan Qoraqalpog'iston iqtisodiyoti yangi chaqiriqlarga duch keldi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish moliyaviy muassasalarni yangi sharoitlarga moslashtirishni talab qilar edi. Shu davrda birinchi tijorat banklari tashkil etilib, ular keng turdagi moliyaviy xizmatlarni, masalan, kreditlar, depozit hisob varaqlari va investitsion mahsulotlarni taklif qila boshladi.

Qoraqalpog'iston uchun bozor munosabatlariga kirish jarayoni zarur bo'lsa-da, bu o'tish uchun u milliy, demografik va mahalliy xususiyatlarni hamda aholining iste'mol imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'zining yo'lini tanladi. Bozor munosabatlariga o'tishni narx-navo islohotisiz tasavvur etish mumkin emas edi. Chakana narxlar ishlab chiqarish va mahsulotni sotish xarajatlarini qoplash, har bir samarali ishlayotgan jamoaga zarur foyda va maosh darajasini

ta'minlashni ko'zda tutishi kerak edi. Aks holda, ishlab chiqarish pasayishi va bankrotlikka olib kelishi mumkin edi [4]. 1990-yillarning boshlarida, mustaqillikdan oldin, Qoraqalpog'iston Respublikasida deyarli har qanday xalq xo'jaligi tarmog'i o'z-o'zini moliyalash sharoitida foyda keltirmagan. Ilmiy-texnik taraqqiyot sekin rivojlanar edi. Sanoatning ishlab chiqarish quvvatlaridan faqat 72% foydalanilgan. Kapital qurilishida 55 million rubl investitsiyalar o'zlashtirilmagan, qurilish va montaj ishlarida esa 31 million rubl yetishmayotgan edi. Qurilish birlashmalarining (masalan, «Aralvodstroy», «Aralselyozvodoprovodstroy» va boshqalar) Nukus, Taxiotosh, Qo'ng'iro't, Chimboy, To'rtko'l shaharlarida joylashganligi natijasida qishloq va tuman markazlarining obodonlashtirish ishlari orqada qolgan. Sanoat sohasida respublikada joylashgan barcha 98 ta korxona SSSR va O'zbekistonning vazirliklari va idoralarga to'g'ridan-to'g'ri bo'ysundirildi. Gazli-Uralskiy va O'zbekiston-Rossiya gaz quvurlarining qurilishi bilan hamda tabiiy gazning o'z hududida qazib olinishi va ishlab chiqilishi tufayli Qoraqalpog'iston hududida tabiiy gaz keng qo'llanila boshlandi [5].

Shuni ta'kidlash kerakki, Qoraqalpog'istonda oylik ish haqi SSSR darajasidan ancha past edi: 1990 yil davomida u 200 rublni tashkil etgan, O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich 270 rubl bo'lgan. Bu esa, Qoraqalpog'iston aholisi daromadining yanada pastroq ekanligini anglatadi, chunki har bir oilada o'rtacha 7 kishi bo'lgan [6].

SSSR miqyosida asosiy oziq-ovqat mahsulotlari iste'molining ahvoliga keladigan bo'lsak, Qoraqalpog'istonda go'sht, sabzavot va mevalar kabi mahsulotlar iste'moli ancha past bo'lgan. Ushbu mahsulotlarning defitsiti aholi tomonidan non va unli mahsulotlar hisobiga qoplangan. Natijada iqtisodiy sohada jinoyatlar soni keskin oshdi. Xususan, iqtisodiy jinoyatlar soni Nukus shahri, Xo'jayli, To'rtko'l, Chimboy, Ellikqal'a va Beruniy tumanlarida sezilarli darajada ortdi [7].

Boshqa bir muammo shundaki, Qoraqalpog'iston sanoat mahsulotlarining o'zini o'zi ishlab chiqarish darajasi bo'yicha respublikada oxirgi o'rinlardan birini egallagan. Masalan, oziq-ovqat bo'lmagan iste'mol mollari ishlab chiqarilishi O'zbekistondagi o'rtacha darajadan 7 baravar kam edi [8]. Ko'plab iste'mol tovarlari va deyarli barcha ishlab chiqarish texnik maqsadlar uchun mo'ljallangan mahsulotlar tashqaridan olib kelinishi zarur edi.

1995-2000 yillar davomida Qoraqalpog'iston iqtisodiyotida ba'zi tuzilma o'zgarishlari sodir bo'ldi, bu esa iqtisodiyotda band bo'lganlar sonining 12% ga o'sishi va moddiy ishlab chiqarish sohasida — qishloq xo'jaligi, qurilish, ayniqsa, moddiy ishlab chiqarishning boshqa tarmoqlarida mehnat resurslarining sezilarli o'sishida aks etdi. Nooziq-ovqat tarmoqlarda, moddiy ishlab chiqarishning xizmatlar sohasida band bo'lganlar soni 41,4% ga o'sdi. Qoraqalpog'iston Respublikasida mehnat resurslarini taqsimlash va foydalanishda yuz bergan o'zgarishlar mehnat bozoriga, ayniqsa, ishchi kuchi talab va taklifining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatdi. Xususan, uy-kommunkatsiya xizmatlari va aholi turmushini ta'minlovchi nooziq-ovqat sohalarda ishlovchilarning soni 30% ga oshdi.

Qoraqalpog'iston Respublikasining investitsion jozibadorligi ham alohida ahamiyatga ega edi. Masalan, 2007-yilda Qoraqalpog'iston ga 28 milliard so'm chet el investitsiyalari jalb qilingan bo'lib, bu mamlakat bo'yicha barcha investitsiyalarning 2,2% ni tashkil etdi. Investitsiyalarning taxminan 80% ni xususiy korxonalar va tadbirkorlar amalga oshirdi, faqat 5% ni chet el investorlaridan kelgan. Shu yilning o'zida, Qoraqalpog'istonning O'zbekiston respublikasi umumiy savdo aylanmasidagi ulushi 0,8% ni tashkil etdi, shu jumladan, barcha eksportning 1,2% va importning 0,3%ni tashkil etdi. 2005-yilda

Qoraqalpog'istondan eksport qilingan mahsulotlarning 86% ni paxta tashkil etdi [9].

2017-yildan boshlab, Qoraqalpog'iston iqtisodiyotidagi investitsiya faolligi o'sish bilan tavsiflanadi. 2017–2020 yillar davomida mintaqaning asosiy kapitaliga kiritilgan umumiy investitsiyalar 3,7 baravarga oshdi va 8167,4 milliard so'mni tashkil etdi [10]. Bunday investitsiya o'sishi davlat tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiyotning muhim tarmoqlarini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar natijasida erishildi. Bu esa o'z ichiga strukturaviy islohotlarni amalga oshirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va diversifikatsiya qilish, yuqori texnologik quvvatlarni tezlashtirilgan joriy etish, shuningdek, mintaqalarda sanoat salohiyatini kuchaytirish va transport va kommunikatsiya infratuzilmasini yanada rivojlantirishni taqozo etadi.

Biroq, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi oshgan bo'lsa-da, 2020-yilga kelib, 2019-yilga nisbatan investitsiyalar o'sish sur'ati 19,6% ga pasaygan. Investitsiyalarning oqimini rag'batlantirish maqsadida bir qator kafolatlar, imtiyozlar va preferensiyalar taklif etilmoqda. Masalan, neft va gaz qidiruvini amalga oshirayotgan xorijiy kompaniyalar geologik qidiruv ishlari davomida barcha turdagi soliqlardan va davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy to'lovlardan ozod qilinadi, shuningdek, uskunalar va sarf materiallarini import qilishda bojxona to'lovlaridan (bojxona rasmiylashtiruv uchun yig'imdan tashqari) ozod qilinadi. Ularning pudratchilari va O'zbekistondagi yetkazib beruvchilar esa qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan 2021-yil 18-mayda Birlashgan Millatlar Tashkilotining maxsus rezolyutsiyasi qabul qilindi, unda "Orolbo'yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasi deb e'lon qilish" masalasi ko'tarildi [11]. Hozirgi kunda ushbu rezolyutsiya doirasida Qoraqalpog'istonga texnik yordam va

gumanitar yordam ko'rsatishda xalqaro hamkorlar bilan samarali ishlar olib borilmoqda. Shuningdek, O'zbekiston hukumatining tashabbusi bilan "Birlashgan Millatlar Tashkilotining ko'p tomonlama ishonch jamg'armasi" Qoraqalpog'istonning ekologik xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan ishlarni tashkil qilmoqda. Ushbu jamg'arma doirasida barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish bo'yicha bir qator dasturlar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonning diplomatik missiyalari xalqaro hamkorlardan mablag' jalb qilish maqsadida faoliyat olib bormoqda. 2022-yil 1-iyul holatiga ko'ra, jamg'armaga jalb qilingan jami mablag'lar 26,1 million AQSh dollarini tashkil etdi (Norvegiya – 1,1 million dollar, Finlyandiya – 1 million evro, BAA – 10,7 million dollar, Saudiya Arabistoni – 0,2 million dollar, Yaponiya – 3,2 million dollar, Koreya – 1 million dollar, Yevropa Ittifoqi – 5,5 million dollar va boshqalar).

Moliyaviy-texnik yordam va imtiyozli grantlar bo'yicha, Xitoy Xalq Respublikasining Xalqaro Hamkorlik Agentligi va Xitoy Milliy Ilm-Fan Akademiyasi Qoraqalpog'istonda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va Orolbo'yi florasini o'rganishga 1,5 million dollar yordam ko'rsatmoqda. Koreyaning Xalqaro Hamkorlik Agentligi (KOICA) bilan hamkorlikda Qoraqalpog'istonda ekologik tiklash loyihasi amalga oshirilmoqda, loyiha umumiy qiymati 5,9 million dollarni tashkil qiladi. Yaponiyaning Xalqaro Hamkorlik Agentligi 7,9 million dollar miqdorida tibbiyot infratuzilmasini yaratish (pediatriya instituti filialini tashkil etish va Kegayli tumanidagi tibbiyot birlashmasini jihozlash) loyihasini moliyalashtirmoqda.

Xulosa va takliflar. Qoraqalpog'iston mintaqasining investitsion jozibadorligi uning raqobatbardoshligini belgilaydi. Mintaqaga investitsiyalar oqimining oshishi ishchi kuchi ishlab chiqarish samaradorligini va aholi turmush sifatini yaxshilash uchun asos yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Koshonov B. A., Ametov T. A. "O'zbekiston Respublikasining yangi tarixiga oid risolalar". – Nukus: Qoraqalpog'iston, 2015.
2. "Qoraqalpog'iston ASSR Yuqori Sovetining majlisleri". O'n ikkinchi chaqiriq to'rtinchi sessiya. 1990 yil 14-15 dekabr. Stenografik hisobot. – Nukus: Qoraqalpog'iston, 1996. – 26-bet.
3. Umarova K. "Suverinitet Karakalpakstana: deklaratsiya va qonun" // "Qoraqalpog'iston Fanlar Akademiyasi xabarleri". – Nukus, 1998. – №2-3. – 122-bet.
4. "Xalq so'zi", 5 yanvar 1991 yil.
5. Arxiv "Jo'qorgi Kengash Respublika Karakalpakstan", f.1, op.1, d.14, l.15.
6. "Qoraqalpog'iston Respublikasi Yuqori Sovetining majlisleri". XII chaqiriq XII sessiya. 1993 yil 9-10 aprel. Stenografik hisobot. – Nukus: Qoraqalpog'iston, 1995. – 51-bet.
7. Ametov, T. A. "Qoraqalpog'iston Respublikasining Yuqori qonun chiqaruvchi organining faoliyati 90-yillarning o'rtalarida" // "Hozirgi zamon ilmiy tadqiqotlari". – 2018. – №7-3(39). – 6-10-bet.
8. "Pravda Vostoka", 12 yanvar 1996 yil.
9. Berkinov B.B., Saburova N.R. "Qoraqalpog'iston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati va istiqbollari" // "Iqtisodiy aloqalar". – 2022. – Tom 12. – №1. – 85-98-bet.
10. Asadov X.S. "O'zbekiston mintaqalari iqtisodiy rivojlanishining hozirgi tendensiyalari" // "Markaziy Osiyo iqtisodiyoti". – 2020. – №4(3). – 251-262-bet.
11. "Orolbo'yi mintaqasidagi ehtiyojlar va talablar". Ijtimoiy-iqtisodiy so'rovning hisobotlari. Nukus, 201. [Elektron manba]. URL: https://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/ru/home/library/poverty/summary-project-report-on-a-socio-economic-survey-of-the-needs(so'rov vaqti: 02.09.2021).